XX ÁSIR DUWTARSHÍLÍQ KÓRKEM ÓNERINIŃ ATAQLÍ WÁKILLERI DÓRETIWSHILIGINDE DÁSTÚR HÁM JAŃA TENDENCIYALAR

Gulyash Zarimova – *oqıtıwshı*
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali
Saz atqarıwshılıǵı kafedrası

ТРАДИЦИИ И НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ИЗВЕСТНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ ИСКУССТВА ДУТАРА XX ВЕКА

Гуляш Заримова – *преподаватель*
Государственная консерватория Узбекистана кафедры музыкального исполнительства Нукусского филиала

TRADITIONS AND NEW TRENDS IN THE WORK OF RENOWNED REPRESENTATIVES OF THE ART OF DUTAR PERFORMANCE OF THE 20TH CENTURY

Gulash Zarimova – *Lecturer*
Uzbekistan State Conservatory Department of Musical Performance of the Nukus branch

Tayanısh sózler: dutor, duwtarshılıq óneri, atqarıwshılıq mektebi, dástúr, jana tendenciya, sazendelik sheberligi, milliy saz óneri, usıl, repertuar, dóretiwshilik miyras.

Rezyume. Maqalada XX ásir ózbek duwtar kórkem óneriniń belgili wákilleriniń dóretiwshiligindegi dástúrler hám jańa tendenciyalar talqılanǵan. Tashkent, Andijan, Samarqand hám Xorezm atqarıw mektepleri mısalında klassikalıq repertuardı saqlaw ózgeshelikleri, sonday–aq, dástúriy tiykardı jańa kórkem-texnikalıq bayanlaw quralları menen sintezlestirgen ayırım atqarıwshılardıń, atap aytqanda, Turǵun Alimatovtıń jeke-dóretiwshilik izlenisleri kórip shıǵıladı.

Ключевые слова: дутар, искусство исполнения дутара, школа исполнительства, традиция, новая тенденция, музыкальное мастерство, национальное музыкальное искусство, стиль, репертуар, творческое наследие.

Резюме. В данной статье рассматриваются традиции и новые тенденции в творчестве выдающихся представителей узбекского исполнительского искусства дутара XX века. На примере Ташкентской, Андижанской, Самаркандской и Хорезмской исполнительских школ рассматриваются особенности сохранения классического репертуара, а также индивидуальные творческие поиски некоторых исполнителей, синтезировавших традиционную основу с новыми художественно-техническими средствами выражения, в частности Тургуна Алиматова.

Keywords: dutar, dutar art, performing school, tradition, new tendency, instrumentalist's mastery, national instrumental art, style, repertoire, creative heritage.

Summary. This article discusses the traditions and new trends in the creative work of prominent representatives of the 20th–century Uzbek dutar performing arts. Using the examples of the Tashkent, Andijan, Samarkand, and Khorezm performance schools, it examines the particularities of preserving the classical repertoire, as well as the individual creative pursuits of certain performers who synthesized the traditional foundation with new artistic and technical means of expression, notably Turgun Alimatov.

Kirisiw. Ózbek milliy saz ónerinde duwtar ayrıqsha orın tutadı. Eki tarlı, jumsaq hám tınısh tembrge iye bolgan bul saz ásbabı tek sazendelik emes, bálkim kóbinese qosıqshılıq penen únleslikte atqarılıwı menen xarakterlenedi. XX ásir dawamında duwtarshılıq kórkem óneri óziniń tórt iri atqarıwshılıq mektebi – Tashkent, Andijan (Fergana), Samarqand hám Xorezm mektepleri sheńberinde izbe–iz rawajlanıp, hárbir mektep ózine tán usıl, repertuar hám atqarıw texnikasın qáliplestirdi. Bul dáwir sazendeleriniń dóretiwshiliginde dástúriy ustaz–shákirt sisteması arqalı áwladtan–áwladqa ótip kiyatırǵan klassikalıq atqarıw usılları menen bir qatarda, zaman talaplarına say jańa kórkem–texnikalıq izleniwler de júzege keldi. Usı maqalada XX ásir duwtarshılıq kórkem óneriniń ataqlı wákilleri dóretiwshiliginde dástúriylik hám jańa tendenciyalardıń óz ara qatnası, olardıń orınlaw usılındaǵı kórinisi analiz etiledi.

Usıllar. Izertlewde táriyiplewshi, tariyxıy–salıstırmalı, sistemalıq–analitikalıq hám kompleksli qatnas usıllarınan paydalanıldı. Duwtarshılıq kórkem ónerine baylanıslı muzıkatanıwshılıq ádebiyatlar, atqarıwshılıq mekteplerine baylanıslı arxiv hám metodikalıq dárekler, sonday–aq, belgili sazendelerdiń dóretiwshilik jumısına baǵıshlanǵan izertlewler

salıstırmalı tallandı. Talqılaw procesinde hár bir aymaqlıq mektep wákilleriniń atqarıwshılıq usılı óz aldına kórip shıǵılıp, olar arasındaǵı dástúriylik hám innovaciyalıq elementlerdiń qatnası anıqlandı.

Nátiyjeler hám talqilaw. Ózbek duwtarshılıq kórkem óneri óziniń kóp ásirlik tariyxıy tiykarına iye bolıp, XX ásirge kelip bul kórkem óner túri aymaqlıq atqarıwshılıq mektepleri tiykarında jáne de sistemalastırıldı. Muzıkalıq ádebiyatlarda atap ótiliwinshe, házirgi kúnde milliy duwtarshılıq atqarıwshılıǵınıń ózine tán usılları tórt tiykarǵı – Andijan, Tashkent, Samarqand hám Xorezm – mektepleri arqalı kórinedi. Hár bir mektep ózine tán nama–repertuar hám atqarıw texnikası menen ajıralıp turadı, biraq olardıń barlıǵında ustaz–shákirt dástúri arqalı bilim hám sheberliktiń áwladtan–áwladqa ótiwi ulıwma tiykar bolıp xızmet etedi.

Andijan (Fergana) mektebi wákilleriniń dóretiwshiliginde dástúr. Andijan duwtarshılıq mektebi wákillerinen Dárib duwtarshi, M.Najmiddinov, O.Rustamov, K.Jabborov sıyaqlı sazendeler óz atqarıwında "Nolish", "Shopan", "Andijan Sayqali", "Túye bozlaq" sıyaqlı klassikalıq namalardı joqarı sheberlik penen atqarıp, usı mekteptiń ózine tán jańlawlı, keń nápes talap etiwshi usılın saqlap qaldı. Bul mektep wákilleriniń dóretiwshiliginde dástúriylik ústinlik etedi: namalardıń original nama sızıgı, ritmikalıq dúzilisi hám atqarıw tártibi derlik ózgerissiz áwladtan–áwladqa jetkerilip barıladı. Sonıń menen birge, XX ásirdiń ekinshi yarımında bul mektep wákilleri arasında namalardı koncert saxnası ushın beyimlestiriw, olardı ansambl quramında atqarıw sıyaqlı jańa ámeliyatlar da baqlana basladı.

Tashkent mektebi hám Turǵun Alimatov dóretiwshiligindegi dástúr hám jańalanıw sintezi. Tashkent duwtarshılıq mektebiniń iri wákillerinen Salixan Haji, A.Vahobov, Faxriddin Sodiqov, M.Yunusov, Turǵun Alimatov, Z.Obidov sıyaqlı sazendeler "Sharob", "Shafoat", "Toshkent Sayqali", "Dutor Bayoti," "Dutor Navosi" sıyaqlı klassikalıq namalardı atqarıw arqalı usı mekteptiń názik, lirikalıq oy–pikirge bay usılın qáliplestirdi. Ásirese, Turǵun Alimatov dóretiwshiligi dástúr hám jańalanıwdıń ózine tán sintezi sıpatında ayrıqsha áhmietke ie: ol tanbur hám duwtarda klassikalıq maqam jolların joqarı texnikalıq sheberlik penen atqarıw menen bir qatarda, saz ásbabınıń hawazınıń jańa ráń–báreńligin, atqarıw procesine individual improvizaciyalıq elementlerdi alıp kirdi. Onıń dóretiwshiliginde dástúriy maqam tiykarı buzılmaǵan halda, zamanagóy tınlawshı talǵamına sáykes jańa tásir quralları – dinamikalıq náziklikler, tembr oyınları, individual frazirovka usılı – úylestirildi. Bul jaǵday Tashkent mektebin basqa regionallıq mekteplerden parıqlı túrde, jáne de "ashıq" hám jańalanıwǵa beyim mektep sipatında belgileydi.

Samarqand mektebi: dástúriyliktiń turaqlı saqlanıwı. Samarqand duwtarshılıq mektebi ustazlarınan Haji Abdulaziz, Qari Siroj Yusupov sıyaqlı sazendeler dóretiwshiliginde "Guluzorim," "Bebokcha," "Bozurgoniy," "Gullar vodiysi" sıyaqlı namalar arqalı regionǵa tán jumsaq, lirikalıq ırǵaq ústin bolgan. Bul mektep wákilleriniń dóretiwshiliginde jańalanıw tendenciyaları basqa mekteplerge salıstırǵanda azıraq kózge taslanıp, olar tiykarınan klassikalıq repertuardı túp–tiykarınan saqlaw hám onı keyingi áwladlarǵa áyne sol kóriniste jetkeriwge ayrıqsha itibar qaratqan. Bul jaǵday Samarqand mektebin ózbek duwtarshılıǵınıń dástúrge eń jaqın mektebi sıpatında táriyiplewge tiykar beredi.

Xorezm mektebi: duwtardıń qosıqshılıq penen úylesiwi. Xorezm aymaǵında duwtarshılıq kórkem óneri ózine tán baǵdarda – tiykarınan qosıqshılıq kórkem óneri menen tıgız baylanıslı halda rawajlangan. Qurji ata Avazmatov, Kamiljan Otaniyazov, Madrahim YOqubov (Sheroziy) sıyaqlı ustaz qosıqshi–sazendeler óz qosıqların duwtar júrgiziwinde atqarıp, saz ásbabın tek ǵárezsiz atqarıw quralı emes, al vokal atqarıwdıń ajıralmas quramlıq bólegi sipatında kórsetti. Bul baǵdarda dástúr qosıq hám ásbaptıń ajıralmas birligi túrinde saqlanıp qalgan bolıp, duwtardıń bunday funkcional wazıypası Xorezm mektebin basqa aymaqlıq mekteplerden ajıratıp turatuǵın eń áhmiyetli ózgesheligi esaplanadı. XX ásirdiń ekinshi yarımında bul dástúr estrada hám professional koncert saxnası sharayatında da dawam ettirilip, ásbap quramına qosımsha atqarıwshılıq quralları (mikrofonlıq kúsheytiw, ansambllik júrgiziw) kirgizildi, bunı dástúrlik usıldıń zamanagóy texnikalıq–atqarıwshılıq sharayatlarına beyimlesiwi dep esaplaw múmkin. Joqarıdaǵı tallawdan kórinip turǵanınday, XX ásir duwtarshılıq kórkem óneriniń ataqlı wákilleriniń dóretiwshiliginde dástúr hám jańa tendenciyalar bir–birine qarama–qarsı emes, al bir–birin tolıqtıratuǵın eki process sıpatında kórinedi. Andijan hám Samarqand mektepleri kóbirek klassikalıq repertuar hám atqarıw usılın óz halında saqlawǵa umtılgan bolsa, Tashkent mektebi, atap aytqanda, Turǵun Alimatov sıyaqlı dóretiwshilerdiń jumısında dástúriy tiykarǵa súengen halda individual–improvizatsion hám texnikalıq jańalıqlar kirgiziw tendenciyası kúshlirek kóringen. Xorezm mektebinde bolsa dástúr qosıq–saz birligi sipatında saqlanıp,

zamanagóy saxna hám texnikalıq qurallar menen bayıtılgan. Bunday hár túrlilik ózbek duwtarshılıq óneriniń bir pútin sistema sıpatında, biraq regionallıq ózgesheliklerdi saqlaǵan halda rawajlanǵanlıǵınan derek beredi.

Sonday-aq, XX ásir dawamında duwtarshılıq kórkem óneriniń oqıw–pedagogikalıq sistemaǵa kirgiziliwi, arnawlı oqıw qollanbalarınıń jaratılıwı (sonıń ishinde, Sh.Rahimovtıń "Duwtar" oqıw qollanbası) da dástúriy ustaz–shákirt bilimlendiriwi menen bir qatarda institucionallıq bilimlendiriw formasınıń rawajlanıwın kórsetedi. Bul process duwtarshılıq kórkem óneriniń tek xalıq ámeliyatı emes, al professional akademiyalıq bilimlendiriw baǵdarı sıpatında da bekkemleniwine xızmet etti, bul bolsa óz gezeginde jańa áwlad sazendeleriniń dóretiwshiliginde dástúr hám zamanagóylik sintezin jáne de tereńlestiriwge tiykar jarattı.

Juwmaq. XX ásir duwtarshılıq kórkem óneriniń ataqlı wákilleriniń dóretiwshiligin tallaw sonı kórsetedi, bul kórkem óner túriniń rawajlanıwında dástúr hám jańa tendenciyalar óz–ara baylanısta kóringen. Aymaqlıq atqarıwshılıq mekteplerinin hár biri ózine tán dástúriy tiykardı saqlaǵan halda, dáwir talaplarına sáykes túrde dóretiwshilik izleniwler alıp barǵan. Turǵin Alimatov sıyaqlı dóretiwshilerdin xızmeti bul baǵdardaǵı eń ayqın úlgilerden biri sıpatında, dástúriy maqam tiykarın buzbastan saz atqarıwshılıǵın jana kórkem–texnikalıq imkaniyatlar menen bayıtıw múmkinligin kórsetedi. Kelesi izertlewlerdi duwtarshılıq óneriniń zamanagóy atqarıw ámeliyatındaǵı ornı hám onı jas áwladqa úyretiw metodikası menen baylanıslı halda dawam ettiriw maqsetke muwapıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Rahimov Sh. Dutor: Musiqa va san’at maktablari uchun o'quv qo'llanma. T., 2005.
2. Olimboyeva K., Ahmedova M. O'zbek xalq sozandalari. – T.: Fan, 1974.
3. Karomatov F. O'zbek xalq cholg'u musiqasi. – T.: Fan, 1972.
4. Абдуллаев Р. Инструментальная музыка Узбекистана. – Т.: Санъат, 2001.
5. Ibrohimov O. O'zbek xalq cholg'u ijrochiligi tarixidan. – T.: Fan, 1998.